

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 6.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

reciti
Budapest • 2018

Készült a *Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820 Lendület Kutatócsoport*
keretében
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

A borítón a *Helikoni kedvtöltés* (1819) belső címképe

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötetészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

Berzsenyi Dániel népdalgyűjteménye (1828)

Berzsenyi Dánielt, a „magyar Horatiust” legkevésbé sem a folklór iránti érdeklődése miatt szoktuk emlegetni. Vidéki, visszavonult életmódja nyomán természetesen érhatték őt kisebb-nagyobb népköltészeti hatások, s a vidéki értelmiség közköltészete is eljuthatott hozzá. Ám ha így volt is, e szövegek iránt nem érdeklődött annyira, hogy dokumentálta volna őket – ellentétben idősebb kortársával, Pálóczi Horváth Ádámval, aki nagybajomi és petrikeresztúri éveiben (1810-es évek) szorgosan leírta ifjúkora énekkincsét, saját verseinek ihlethálójába helyezve őket. Akadnak köztük olyan dalok is, amelyeket már egyértelműen a somogyi vagy göcseji tájakon hallott, de úgy tűnik, ezek kisebbségben vannak a debreceni emlékeihez képest.

Berzsenyi irodalmi programjába nem tartozott bele szorosan sem az élő folklór megörökítése (ha beszélhetünk ilyesmiről ekkoriban), sem a régebbi írott források, daloskönyvek vagy ponyvák gyűjtése. Az általa képviselt klasszicista, szorosan antik hatásokat követő irodalomhoz legfeljebb egy-egy tájszó adhatott némi segítséget, ha időmértékük megoldott valami szokatlan sort, pl. „tükrét durva *csalét* fedí” (*A közelítő tél*).

Szokatlannak tűnhet, hogy a lélekben inkább görög-római költőkkel társalgó Berzsenyi épp egy népköltési küldemény kedvéért kezdi újra a levelezést 1828-ban Döbrentei Gáborral,¹ holott évek óta szünetelt a kapcsolatuk. A hallgatást nem a költő törte meg, hanem Döbrentei, s ennek nyomán 1828. július 15-én Berzsenyi elküldött neki egy kis kéziratot, benne nyolc népdalszöveggel. Sajnos a feljegyzés körülményeire nem tér ki a kísérőlevélben, így a szövegek

* A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet tudományos főmunkatársa, a Lendület Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820 kutatócsoport vezetője. Köszönetet mondok lektoraimnak: Főríz Gergelynek és Vaderna Gábornak, valamint Hász-Fehér Katalin, Hilóczki Ágnes és az MTA KIK Kézirattára segítségével.

1 BERZSENYI Dániel *Levelezése*, s. a. r. FŐRÍZS Gergely, Berzsenyi Dániel összes munkái, kritikai kiadás (Budapest: EditioPrinceps Kiadó, 2014; a továbbiakban: *BDL*), 558–561. Merényi Oszkár kiadásában sajtóhibával, 1823-as dátummal szerepel. Vö. BERZSENYI Dániel *Költői művei*, szerk. MERÉNYI Oszkár, Berzsenyi Dániel összes művei I (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979; a továbbiakban: *BDŐ I*), 888.

korát illető megjegyzések nélkül maradt az utókor. Merényi Oszkár, Berzsenyi monográfusa még látta azt a (ma lappangó) niklai kéziratot, amely a dalfűzér vázlatául szolgált, s amelynek szöveges eltérései jelzik, hogy a költő a tisztázott készítésekor néhol stilizált a szövegeken, s csak ezután küldte el Döbrenteinek.

Magáról a forrásról és keletkezése körülményeiről aligha tudunk újat mondani Merényi Oszkár Berzsenyi-kiadása,² majd Főríz Gergely minden ismert forrást feldolgozó Berzsenyi-levelezéskötete,³ valamint Varannai Aurél kitűnő monográfiája⁴ és Voigt Vilmos ugyancsak alapos Bowring-elemzése⁵ után. Cél-szerű mégis összefoglalni a vonatkozó idézeteket, mert talán rávilágítanak a népdalszövegek útjára és szerepére.

I. Bowring, Döbrentei, Berzsenyi

A történet nem valójában nem 1828-ban kezdődött, hanem évekkel korábban. A levélváltást John Bowring (1792–1872), a kis és egzotikus népek irodalmát felkaroló, műfordítás-köteteket kiadó angol világotutató kezdeményezte. Mint Döbrentei leveléből megtudjuk, ő úgy vélte, Bowring véletlenül találkozhatott az ő nevével egy szentpétervári német kötetben, ahol két kis népdalt közölt, talán elsőként a világon:

Most két éve Péterváratt jött ki ezen czimü: *Literär-Notizen, betreffend die magyarischen und sächsischen Dialekte in Ungern und Siebenbürgen, von Peter v. Köppen, St. Petersburg, 1826*, csak 32 lapnyi jegyzetkében azon két magyar köznépi dal, mellyet Köppennek, kérésére, német fordítással egyembe, Bécsben adtam által úgy tetszik 1823b. Csak szerencsére csiptem ki egy akkori magyar kalendáriombol Igaz Samunál, s az egyik: *Hej juhász bojtár! hol a juh? Mért vagy te olyan szomorú? „Balaton mellett ott a juh, Engemet öldös egy nagy bú”* igénykénti magyarázatában is meleg mosolyt fakasztott a muszka keblében, mert az, nem éjszaki volt.

A másik dal, amelyet itt nem említ, de Köppen szintén közölt a kötetében, a *Záporosó után eszterha[j] megcsordul* kezdetű szöveg volt. Döbrentei úgy emlékszik, hogy 1823-ban Igaz Sámuel valamelyik kiadványából emelte ki a két

2 BDÖ I.

3 BDL.

4 VARANNAI Aurél, *John Bowring és a magyar irodalom*, Irodalomtörténeti füzetek 60 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967).

5 VOIGT Vilmos, „Rumy Károly György magyar népdalai – John Bowring számára”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok I*, szerk. Csörsz Rumen István, 217–243 (Budapest: Reciti, 2012).

népdalt. Ez semmiképp sem lehetett a *Hébe* almanach, mert ebben ezek sem 1823-ban, sem később nem láttak napvilágot. Döbrentei kezében valamely más kiadvány járhatott. Jó eséllyel Kultsár István *Hasznos Mulatságok* füzetsorozata, ebben ugyanis mindkettő megjelent: a *Záporosó után...* 1818-ban, a *Hej, juhászbojtár!*... pedig 1822-ben. Ez utóbbiról Döbrentei pontosan tudta, hogy nem folklóralkotás, hanem Vitkovics Mihály népies dala, mint arról egy szintén Berzsenyinek szóló 1829-es levelében tudósít.⁶ Alighanem Berzsenyi is tisztában volt ezzel, hiszen személyesen ismerte Vitkovicsot. (Persze ettől még Döbrentei népdalként aposztrofálva adta át a szöveget Köppen úrnak, aki felvette a kis kötetbe.) A korabeli népdalfogalomba természetesen belefértek az ilyen, egyértelműen szerzőhöz köthető, de széles körben ismert és énekelt alkotások – ennek dichotómiáját őrzik magukon Kecskeméthy Csapó Dániel vagy Erdélyi János kiadványai, s voltaképp emiatt írhatja ekkoriban egy költő a verse fölé: *Népdal*. Épp azért teheti, mert ez nem feltétlenül csak stílárius vagy poétikai hovatartozását jelzi, hanem az adott szöveg vágyott társadalmi mozgásterét, értsd: a széles körű (fél)orális használatot, a népdal/közdal sorsát.

E két dalocska német fordítása tehát a nemzetközi mezőnyben valóban megelőzi a Toldy-féle *Handbuchot* (1828) és Bowring angol fordításait (1830), ez utóbbi kötetbe egyébként mindkettő bekerült immár angolul.⁷ A londoni literátor első, Döbrenteihez szóló levelében (1828. április 14.) viszont nincs szó Köppen kötetéről, inkább csak sejthetjük, hogy az angol polihistor – aki a szláv irodalmak szakértőjének számított ekkoriban – már a szentpétervári kiadású könyvecskében találkozott Döbrentei nevével.

Varannai Aurél és Voigt Vilmos alapos elemzése nyomán még valószínűbb, hogy a Rummy Károly Györggyel megkezdett, hatékony együttműködést Bowring egy még tekintélyesebb, s az intézményekhez közelebb álló magyar irodalmárral kívánta bővíteni, hiszen Rummy közismerten kissé elszigetelt személyiség volt.⁸ 1827-ban még Čelakovskýnál érdeklődött Kisfaludy Sándor fölől, tehát nemigen ismerve a hazai viszonyokat, ellentétben barátjával, George

6 Döbrentei Gábor – Berzsenyi Dánielnek (Buda, 1829. szeptember 12.), *BDL*, 586.

7 John BOWRING, *Poetry of the Magyars*, preceded by a sketch of the language and literature of Hungary and Transylvania (London: szerzői kiadás, 1830), 95 – immár Vitkovics versei között, *Sheperd song of Füredi* [!] címmel – és 207. Talán Rumynak a *Hasznos Mulatságok*nál betöltött dalküldő szerepkörével magyarázható, hogy mindkét dalt lemásolta saját kéziratos magyar–német versgyűjteményébe, amelyet eljuttatott Bowringnak. *Magyar Nemzeti Dallok. Öszve szedte 's magyarázta Rummy Károly György Bécsben. Ungrische Volkslieder. Gesammelt und übersetzt von Georg Carl Rummy in Wien* (é. n.), London, British Library, Manuscripts, Add. 29538, II. és XLII. sz. Utóbbinál ő sem jelöli Vitkovics szerzőségét, tehát ezt az adatot nem tölve vette át Bowring, hanem máshogyan tisztázta – jó eséllyel Toldy *Handbuchjából*, ahol természetesen Vitkovics versei közt szerepel. Franz TOLDY, *Handbuch der ungrischen Poesie* [...], Zweiter Band, (Pest–Wien: G. Kilian–G. Gerold, 1828), 125.

8 VARANNAI, *John Bowring...*, 43.

Borrow-val, aki talán a kötet koncepciójának alakításában is segített.⁹ Bowring Bécsből, Jernej Kopitartól kapta meg Rummy Károly György nevét, akivel még ebben az évben kapcsolatba lépett.¹⁰ Amikor Rummy 1828. április 15-én hírt ad Kazinczynak a „der Engländer John Brown [!]” úrral közös munkájáról, már sok hónapra visszatekinthet, s fel tudja sorolni a Bowring által ismert magyar írókat-költőket.¹¹ Büszkén említi, hogy az általa küldött és németre fordított szövegek adják a *Magyar Nemzeti Dallok* címmel tervezett angol kötet alapjait.¹²

A népdalok angolai bemutatása komoly hazafiúi feladattá vált a magyar kulturális életben. Nem meglepő, hogy nyilvános fórumokon is valósággal versengtek érte a hazai literátorok, hiszen az irodalom exportja némiképp újrendezte volna a magyarországi szellemi erőviszonyokat. A Döbrenteivel folytatott személyes eszmecsere nyomán, főként Rumynak a *Pressburger Zeitung* mellékleteként megjelenő *Aehrenlese*-ben (1828. március 4.), illetve a müncheni *Das Ausland*-ban (1828. március 30.) kiadott német felhívását¹³ kivonatolva Vörösmarty így adott hírt erről 1828 őszén a *Tudományos Gyűjtemény*-ben:

Magyar Anthologia, 's magyar nyelv' tanulása Londonban. – A' tudós Angol, John Bowring Londonban legközelebb a' magyar népdalokat fogja kiadni angol fordításaikkal, a' mint már általa az orosz, rác, 's lengyel népdalok kiadattak. Továbbá szándékozik egy magyar Anthológiát is közre bocsátani angol fordítással, mellék-darabul a' nem rég megjelent lengyel Anthológiához, melly kezeim közt vagyon.¹⁴

9 1827-ben a *Monthly Review* is közölt egy Kisfaludy-cikket, műfordításrészlettel. Ennek közreadója, George Borrow történetesen épp Bowring baráti köréhez tartozott, járt Magyarországon, 1835-ben könyvet írt úti élményeiről, s beszélt is magyarul. Az ötletgazdák közt feltehetőleg őt illeti a fő hely, bár későbbi kapcsolatukról kevés adatot ismerek. Uo., 26–28.

10 Uo., 29. Rummy 1827 őszén kezdte küldeni Bowringnak a fordításait; uo., 31.

11 Rummy Károly György – Kazinczy Ferencnek (1828. április 15.), KAZINCZY Ferencz levelezése, s. a. r. (I–XXI) VÁCZY János (Budapest: MTA, 1893; a továbbiakban: *KazLev.*), XX., 4910. sz., 492–494.

12 Uo., 494; VARANNAI, *John Bowring...*, 33–34.

13 VARANNAI, *John Bowring...*, 34. Rummy itt büszkén kürtöli világgá, hogy ő lett Bowring fő szerkesztőjére a magyar népdalkötet előkészítésében. A *Das Ausland* ízelítőt is adott az akkor már angolra fordított magyar népdalokból, németül – ám rögtön belekötve abba, hogy a lapszerkesztők szerint ezek nem magyar, hanem szlovák dalok; az *Egy negédes leányhoz* című dalt szlovákul is közreadták... Uo.

14 VÖRÖSMARTY [Mihály], „3. Jelességek. Külföldön a' magyar Literaturának terjesztése”, *Tudományos Gyűjtemény* 12, V. sz. (1828): 122–125, itt: 124. Már egy korábbi lapszám apró hírei közt felbukkan, hogy Rummy Károly György (akit épp az Altenburgi Pomológiai Társaság levelező tagjának választanak), egyúttal „Népdalainknak Angol országba (holott Bowring' angol fordításával adatnak ki) küldésök által, honi literaturánknak is jelesen érdemesült hazánk' fija”. Uo., IV. sz., 120. Varannai fölhívja a figyelmet az *Aehrelese*-szöveg le nem fordított részleteire, például Rummy köszönő szavaira egyetlen hazai támogatója, Gyurikovics György felé. VARANNAI, *John Bowring...*, 32. Gyurikovicstól valóban kapott folklór jellegű

Itt tehát már kettős tervről olvashatunk: először a népdalok kiadásáról, majd egy vegyes antológiáról. A tudósítás később, a gazdagnak ígérkező második kötet ismertetése után visszakanyarodik a népköltészet ügyéhez: Rummy Károly dicséretével és a neki segíteni rest honfiak elmarasztalásával zárul. S noha ekkor még Rummy, Vörösmarty és Döbrentei egyaránt úgy tudta, hogy Bowring a magyar népdaloknak *önálló* kötetet szán, a terv 1829-ben módosult, s a magyar népdalok fejezete végül beleolvadt a műköltészetet is közlő reprezentatív kötetbe, amely 1830. február 1-jén látott napvilágot *Poetry of the Magyars* címmel.¹⁵ Így sem lebecsülendő, hogy csaknem 100 oldalon át, a kötet terjedelmének mintegy negyedében olvashatott magyar népdalokat az angol közönség. Hogy Bowring miért állt el az eredeti szándékától, nem tudjuk. Annyit kiolvashatunk leveleiből, hogy a sikertelen kommunikáció csalódást okozott neki, emiatt 1829-re már elfordult Döbrenteitől és a lelkes Rummytól is, s közvetlenül Toldy Ferencsel kezdett levelezni (részben azért, mert Rummy kiprovokálta a saját védelmében).¹⁶ Neki már az új koncepcióból kibontakozó kötet előfizetői felhívását küldte,¹⁷ sőt később ajánlólevelekkel segítette Toldy hollandiai és dániai utazásait.¹⁸ Kétségkívül hatással volt rá Toldy *Handbuchja*, amely épp a saját kötete lezárása előtt, 1828–1829-ben látott napvilágot, s maga a szerkesztő küldte el neki – persze korábban már Döbrentei is megpróbálta eljuttatni, de végül nála maradtak a példányok, így visszaszolgáltatta azokat Toldynak.¹⁹ A kézikönyv hasonló szerepet játszott a német ajkú olvasóknak szóló irodalomtörténeti összefoglalásokkal, mint Bowringé, noha az alkotásokat magyarul közölte.

anyagot, ez a sorozat Rummy egyéb népdalgyűjteményeinek részeként maradt fenn: MTA KIK Kt. RUI 8r 208/172/e.

15 BOWRING, *Poetry of the Magyars*.

16 VARANNAI, *John Bowring...*, 34–36.

17 Uo., 56.

18 Uo., 60.

19 „John Bowringhoz irt minapi levelemben, azt kértem tőle ha megvan é neki az Ur Handbuchja. Tegnap érkezett válaszában nem-mel felel. Kérem ennél fogva az Urat, méltóztassék tudtomra adni, mikor hagyja el a’ Sajtót, hogy megküldése végett mingyárt rendelést tehessek. ’S az a’ kérdésem, nem volna é az Urnak kedve egy nyomtatványt az Iső és Iidik kötetből Bowringnak ajándékuul küldeni. Abban az esetben az Ur nevében küldeném.” Döbrentei Gábor Toldy Ferencnek (Buda, 1828. június 14.), MTA KIK Kt. MIrod. Lev. 4f. 106. Toldy Ferenc levéltárcája. LI. „C–D–E”. 112 b).

„Ohajtom hogy ezen visszaküldöttem könyvei felől, megérkeztek, ne jusson eszébe, mintha azokat kész akarva nem küldöttem volna ki Bowringnak. Itt maradások, egyedül ezen okból történt: kéz ízbeli küldeményem [!] nem kapta Bowring, a’ mint írta, a’ mint könyve 205dik lapján említi is. Minek küldjem ezeket is gondolám, ’s annál inkább pedig mivel egyik levelében tudtomra adá hogy a Handbuch már meg van neki, – visszaküldésekkel pedig várni fogok míg Doctor Ur Pestre érkezik. Hallván nem sokára leendő megjövetelét, íme a’ két kötet megyen.” Döbrentei Gábor Toldy Ferencnek (Buda, 1830. június 29.), uo., 113.

Voigt Vilmos²⁰ is utalt rá, hogy Bowringnál láthatóan kétféle forrásból állt össze a népdalok fejezete: a *Handbuch* példatárából (ami jórészt a *Hasznos Mulatságok* lapjain publikált köznépi dalokból merített, Toldy meg is nevezi forrását), valamint a Rummy Károly Györgytől kapott grandiózus, németre „elő-fordított” és jegyzetelt népdalkéziratból. Ez a forrás Londonban maradt, a British Libraryben kutatható.²¹ Értékes párhuzamokat rejt az akadémiai kézíratsorozattal, amely Rummy halála után került Vörösmartyékhoz, majd később Erdélyi János népdalköteteinek kéziratossá tételébe sorolták be. (Erdélyi csak megemlítette, de voltaképp nem aknáztta ki a Rummy-féle szövegeket.) A két forráscsoport egyébként is kapcsolatban áll egymással, hiszen tudomásuk szerint Rummy volt a *Hasznos Mulatságok* egyik fő népdalbeküldője, a halála után ezeket R. K. Gy. monogrammal látták el a folyóiratban.²² Akár segíthetett is Bowringnak az előzetes válogatásban, tehát akarva-akaratlanul előnyhöz juthattak a tőle származó szövegek akár első-, akár másodkézből; a londoni kézirat zömét is a folyóiratban kiadott versek alkotják. Berzsenyi népdaljai ezzel szemben mind kimaradtak, holott Döbrentei közvetlenül Bowringgal levelezett. Talán nem is a csomag elvesztése, hanem Rummy Károly György megkerülése volt a baj?...

Bowring kötete a sok jó szándék ellenére aligha nevezhető filológiai csúcsteljesítménynek. Bowring egzotikumképp a Toldy-*Handbuch*ból néhány magyar sort „visszaírt” a németből angolra fordított szövegbe, néhol hibásan, hiszen alig beszélt magyarul. Az is fel-felbukkan a szakirodalomban, hogy Bowring cseh levelezőtársai, például Čelakovský kissé feszélyezőnek érezték, hogy a szláv irodalom iránt is élénken érdeklődő angol világpolgár ezúttal a rivális magyarok felé fordult. Fogást kerestek a kötetben, s valljuk be: jogosan vetették szemére, hogy a népdalok fejezete alig tartalmaz hiteles szövegeket. Hogy ezt mi alapján tudták megítélni, nem tudjuk, de igazuk volt, ahogy a mintául szolgáló Toldy-*Handbuch* és a *Hasznos Mulatságok* esetében is az lett volna. Ma már nem szégyen kimondani, hogy a magyar reformkor népdalfogalmába elsősorban a köz-költészet ide illő műfajait sorolták, továbbá egykorú hivatásos költők népies műdalait. A falun gyűjtött népdalkincs (pl. a Döbrentei- és Erdélyi-kéziratgyűjtemények) jó része ugyanúgy nem felel meg a folklorisztika későbbi előírásainak, mint a cseh-morva, szlovák vagy osztrák népköltési-népzenei gyűjtemények. Bowring azzal védekezett, hogy csakis abból válogatott, amit magyar íróbarátai szállítottak, s az ő szakértelmüket nem akarta felülbírálni.²³ Ez lényegében helytálló,

20 VOIGT, „Rummy Károly György magyar népdalai...”.

21 Köszönettel tartozom Gyapay Lászlónak, hogy a kézirat fotómásolatát használhattam.

22 Az 1828 (azaz a főszerkesztő, Kultsár István halála) előtti időszakban is küldött anyagot, de ezek nincsenek jelölve, bár Kultsár egyszer eldicsekedett Rummy gazdag szövegtárával. Mivel azonban e régebbi, kinyomtatott szövegek nemigen fordulnak elő a Rummytól jelenleg ismert kéziratokban, nehéz azonosítani, mi származott tőle.

23 Döbrenteit még az utolsó pillanatban is megpróbálta megnyerni korrektornak, bár homá-

ám arra még mindig nincs magyarázat, hogy a nagy tekintélyű írótól, például Berzsenyitől származó, ráadásul erre az alkalomra összeállított dalfüzéreket, amelyet a hiteles közvetítő, Döbrentei Gábor küldött el Angliába, Bowring miért nem méltatta közlésre? A tanulmány második részében látni fogjuk: bár kétségkívül közköltészeti eredetűek ezek a dalok, de falusi használatukban nincs okunk kételkedni, ráadásul semmivel sem átírtabb, „hamisabb” szövegek ezek, mint amelyeket Bowring beválogatott a sorozatba.

A *Poetry of the Magyars* magyarországi visszhangja egyébként nem tért ki a hitelesség problémájára. A *Hasznos Mulatságok* kis híradása csak a megjelenés tényét és a terv nagyszerűségét emelte ki, beleértve a lapnál még ekkoriban, Kultsár István halála (1828) után is nagy befolyással bíró Rummy Károly György érdemeit.²⁴ A *Tudományos Gyűjtemény*ben Toldy Ferenc hosszabb bírálatot közölt Bowring antológiájáról, az utókor nagy segítségeképp kigyűjtve az angol sajtóból a szórványos versközléseket, amelyek a könyv beharangozójaként jelentek meg ekkoriban.²⁵ Sem a népdalok, sem a műköltői alkotások fordítói megoldásait nem érzi annyira félresikerültnek, hogy szóvá tegye. Sőt hangsúlyozza a népdalok szerencsés megoldásait (jól tudta, hogy angol kollégája elsősorban folklór jellegű antológiákkal csiszolta tudását korábban):

Bowring szabadon fordít, de ő érti azt, a' mi az eredetinek lelke, lemásolni. Különös ereje van a' populáris hangú dalok' átvitelében, 's legszerencsésb a' derültebb nemüekben, hol kedv csapongás, sok elevenség vagyon; s másfelől a' satyrai tónusban. Ama' 65 népdal' öszvehasznolását az originálokkal azon olvasóinkra kell bízunk, kik ezeket birják [...]²⁶

lyosan fogalmazott a levelében, mintha már nyomná a kötetet... (London, 1829. december 10.), vö. VARANNAI, *John Bowring...*, 59–60. Toldynak írva ugyanígy rimánkodik Rummy viszszerzéséért és korrektori szívességéért, jóllehet tudja, hogy késő; uo., 60.

24 „Ezen jeles férjfiu a' Magyar Litteraturának rövid történetét is hozzá toldotta, a' melly ditséretre méltó alaposságra, finom izlésre, és ritka éles elmére mutat. (Bowring Urat ezen a' Magyar Nemzetre nézve ditső czél' elérésében nagyon segítette T. Dr. Rummy Úr Esztergamban a' hazai Törvény' tanítója).” *Hasznos Mulatságok* 13, I. félsztendő 28. sz. (1830): 231–232.

25 *Tudományos Gyűjtemény* 14, 7. sz. (1830): 96–105. A folyóirat, mint láttuk, 1828-tól részt vállalt a Bowring-féle vállalkozás népszerűsítésében. Már jóval a kötet megjelenése előtt, Rumynak az Altenburgi Pomologiai Társaság tagjává választását ünneplő kis hírben is kiemelték részvételét a Bowring-antológiában, „Népdalainknak Angol országba (holott Bowring' angol fordításával adatnak ki) küldésök által [...]”. *Tudományos Gyűjtemény*, 12, IV. sz. (1828): 120. Ugyanitt jelent meg Vörösmarty kis összefoglalása, amelyet már idéztem, ugyancsak Rummy érdemeit öregbítve: *Tudományos Gyűjtemény* 12, V. sz. (1828): 124–125. Vörösmarty egy kis hibaigazítást is írt, mivel az antológiából izelítőt adó Bowring a *Weekly Review* és az *Ausland* hasábjain (utóbbi helyen magyarul is), de a három közölt daltól csak az első tekint magyarnak. *Tudományos Gyűjtemény* 12, VI. sz. (1828): 127.

26 *Tudományos Gyűjtemény* 14, VII. sz. (1830): 101.

Vajon választ kapunk-e a fentiekre a Döbrentei-levelezésből, s megtaláljuk-e Berzsenyi népdalküldeményének helyét ebben a nemzetközi tervben?

Szerencsésen fennmaradt Bowring első levele Döbrentei Gáborhoz, amelyet Londonból küldött német nyelven 1828. április 14-én.²⁷ Ha a korabeli posta átlagos sebességével számolunk, valóban hihető, hogy a pesti literátor május elején kapta kézhez, s az is, hogy nyomban (néhány napon belül) Berzsenyihez fordult, ráadásul szó szerint idézte neki Bowring sorait, melyek szerint „koldusként házról házra jár” magyar népdalszövegekért. Mint látni fogjuk, ezt a lelkesedéssel alapuló baráti kérést visszhangozzák saját sorai is.

Döbrentei azonban nem feltétlenül zárt körű, bizalmas szöveggyűjtésre gondolt. Olyannyira nem, hogy – túl a magánleveleken – a *Tudományos Gyűjtemény* 1828. évi V. kötetében a régi, Révai Miklós-féle felhívásokra emlékeztető hangnemben fordul a Magyarország és Erdély népéhez:

5. Kérelem minden Magyarhoz.

John Bowring angoly Tudós, Londonban a' múlt Április 14dikén költ, 's hozzám most Május 8-dikán érkezett levelében engemet arra kér, hogy neki magyar köznépi dalokat küldjek, mivel ő a' Magyar Literaturával már bizonyos idő oltá foglalatoskodván, a' magyar poézis történeteit akarja köznépi dalok angoly fordításával kiadni. Tegnap küldöttem neki előre szóról szóra tett angoly fordításaikkal hármát úgymint: 1. A' Füredi pásztor dalát: 2. A' magyar jobbágy dalát Vitkovics Mihálytól 's 3. Azon Huszár dalt, melly az 1826-beli Hébe 134-dik lapján áll. Ígértem többek küldését, 's óhajtanék neki olyanokat küldeni, mellyek a' Magyar köznépi közé nem mívelt Írók-Költők által jutottak, hanem mellyeket egyedül, természeti érzés, ösztön fakasztja ki csak egy valamely természet-tanítványából 's hallóji azt felkapák dallák terjeszték a' nélkül hogy készítője nevére ügyeltek volna. Mert nyilván az leszen Bowring szándéka, a' mi Herderé volt In den Stimmen der Völker in Liedern, 's a' mi Percyé az angoly régi poézissel. — De hogy ezen, nemzetünkre becsületet terjesztő igyekezetet igazán elélegíthessem, minden magyart megkérek ezennel a' két Magyar Hazában, ne sajnálja azt a' dalt hozzám küldeni, mellyet ez irányra valónak itél, 's a' mennyire csak lehet biztos alkalmatossággal. Szabad hinnem hogy sokat kapok 's hogy a' javát kapom efféle dalainknak; szabad, mert arra hogy az említett Angoly Tudóst elélegítsük igyekezetében, a' Magyar név es becsület int.

Budán Máj. 13. 1828.

Döbrentei Gábor²⁸

27 MTA KIK Kt. MIrod. Lev. Magyar Írók levelei egymáshoz. I. köt. 4°. 2. sz. a) Döbrentei Gáborhoz írott levelek, 2, 1 (1a).

28 *Tudományos Gyűjtemény* 12, V (1828): 127.

Nehéz ellenállni a kísértésnek, hogy kissé tisztázzuk a mikrofilológiai ellentmondásokat. Egyfelől: miközben Döbrentei hiteles, valóban a nép közt született szövegek küldését kéri, szemrebbenés nélkül elárulja (talán épp kissé provokatív szándékkal?), hogy ő három, ismert szerzőjű alkotást küldött Bowringnak, frissen angolra fordítva. A harmadik ráadásul épp saját verse volt, s noha erről is hallgat, bárki könnyen ellenőrizhette, hogy a közköltészeti mintákat követő, s még évtizedekig ekként terjedő *Huszár dal (Sírtál, anyám, egykor értem)* a *Hébe* almanach 1826-os kötetében Döbrentei névvel jelent meg. A *Füredi pásztor dalát* – amelynek szerzői attribúciója finoman beleolvad a következőbe, hiszen ez is Vitkovics Mihály munkája – ráadásul már másodszor kapta meg Bowring, hiszen benne volt a Köppen-féle kötetben is, német fordításban és magyarul. *A' magyar jobbjágy dalát* Döbrentei különösképp szerette, s a Vitkovics temetése után előtölülő kedves emlékei közt említette Berzsényinek írt levelében, hogy milyen sokszor énekelte a költő a társaságában:

Most is látom szeméből kiégni a forralmat; hallom erős tiszta csengésű tenorát. Én kettőért estem rá gyakran. Egyik: *Nem adott az Isten nekem nagy palotát* ... Másik a füredi pásztor dala: *Hej, juhász bojtár hol a juh?* Egyszersmind ő is költélyéz, mindeniket.²⁹

Mivel Döbrentei első, Bowringnak írt válaszlevele egyelőre lappang, nem tudjuk ellenőrizni, valóban csak ezeket küldte-e. Tény azonban, hogy eltalálta velük a szerkesztő ízlését: a *Poetry of the Magyars* lapjain mindhárom dalocska olvasható, méghozzá a szerzők neve alatt, tehát legkevésbé sem népdalként.³⁰ Egy másik Bowring-level arra utal, hogy valamiféle népdalokat mégiscsak eljuttatott hozzá Döbrentei, de eszerint a Berzsényitől való szövegek nem voltak köztük. Mindig inkább Rummy Károly buzgalmát emeli ki, akitől már a munka elején nyolcvan népi szöveget kapott. Az ő német jegyzetein alapult Bowring terjedelmes tanulmánya is, amellyel elsőként lépett az angol közönség elé a magyar nyelv és irodalom hírvivőjeként 1828 szeptemberében *Language and Literature of the Magyars* címmel.³¹

A Berzsényinek szóló első, népdalokat kérő levélhez visszakanyarodva: már Főríz Gergely felhívta a figyelmet arra, hogy Döbrentei ugyan pontosan köz-

29 Döbrentei Gábor – Berzsényi Dánielnek (Pest, 1829. szeptember 12.), *BDL*, 586.

30 Vitkovics versei: BOWRING, *Poetry of the Magyars*, 95–96 (*Shepherd song of Füredi [!]*); 97–98 (*Cottager's song*); Döbrenteié uo., 138–139 (*Hussar song*).

31 *Foreign Quarterly Review*, 1828. szeptember, vol. 3., nr. 5, 28–76. VARANNAI, *John Bowring...*, 48–49. A dolgozat védelmébe veszi, sőt kultikus fontosságúvá teszi a reformáció szerepét a magyar nyelvű irodalom terén. Ebben a puritán gyökerű Bowring és a protestáns, Erdélyben is közismert (folyóirat-alapító) Döbrentei közt teljes összhang lehetett, amint arra egy Bowring-level lelkes szavai utalnak.

li Bowring levelének keltezését (1828. április 14.), ám a kézhezvételben téved.³² Aligha kaphatta kézhez május 8-án – amint a felhívásban írja –, ha közben már 6-án megírta a levelet Berzsenyinek Bowring kérésére hivatkozva. Mivel ennek eredetije szintén elkallódott, nem tudjuk, vajon az épp általa sajtó alá rendezett 1842-es Berzsenyi-kötetben tévedett-e. Az sem kizárt, hogy a folyóiratban adta meg helyesen a dátumot, s a Berzsenyi-levéltre szándékosan írt korábbi napot: a költő születésnapjának előestéjére utalva, persze rejtett gesztussal (ez nem volna meglepő, hiszen az elakadt levelezés újrakezdéséhez a személyes szálak újraszövése is indokolt). Nézőpont kérdése, hogy Döbrentei csak azért írt személyesen Berzsenyinek, mert úgy gondolta: hozzá nem jutna el máshogy a nyilvános felhívás – avagy épp ezzel is alkalmat keresett a barátság visszaállítására. Lelkesült szavai alapján a költőtől valamiért sokat remélt. Az 1828. május 6-ai levél nyitánya máris nagy távlatokat sejtet:

Hozzám Londonból érkezék ez évi április 14-dikéről egy örvendetes levél, Bowring János angol tudós írta, s arra kér benne, küldenék neki magyar köz népdalokat, majd angolra fordítaná és kiadja.

„Házrol házra mint egy koldus járok, hogy valami jót érdekest gyűjthessek össze, cselekedje meg kegyed, kérem.” Ez áll, kedves rendei között.

Hogy ne tenném? Tengereken túl, a magyar névvel.

Eddig kapott magyar könyvei írja, ezek: Kisfaludy, Dayka, Kis, Berzsenyi, Kazinczy, Hébe, Erdélyi múzeum, Fáy, Hasznos mulatságok, Dugonics magyar példabeszédek, Majláth fordításai.

Segítsük, kedves barátom! Somogyban elég olyan dalotok lesz. Küldj hozzám néhányat a javából.³³

Bowring tehát pontosan tudja, kicsoda Berzsenyi, hiszen valakitől (Rumyától? Majláthtól?) már megkapta a kötetét. Ilyen értelemben nagy horderejű volna, ha személyében egyúttal népdalokat küldő, nagy magyar költővel bővülne a kör, Berzsenyi „húzónev” lehetne a kötet számára. Ahogy már szó volt róla, vidéki életmódja nyomán meg is felelne a nép közelében élő, iránta érdeklődő író sztereotip képének, ám Berzsenyi szellemi tájékozódása valóban teljesen más volt.

Hogy mégis elkészítette, amit Döbrentei kért, a levél záradéka is elősegíthette. A Köppen-féle kötet (értsd: saját műfordítói programjának elsősege) kapcsán ugyanis Döbrentei szó szerint idézte Vitkovics Mihálytól a *Füredi pásztor dalát* – elhallgatva a szerző nevét, holott Berzsenyi is tudta –, majd ezt retorikai ugródeszkának használva Kölcseynek küldött tromfot, ezzel igyekezőn megnyerni Berzsenyi pártfogását. Ennek hátterében egyrészt Kölcsey 1817-ben megjelent

32 BDL, 991.

33 Döbrentei Gábor – Berzsenyi Dánielnek (Buda, 1828. május 6.), BDL 558 (303. sz.).

híres-hírhedt Berzsenyi-recenziója áll, amely a két jeles kortárs közé örökre éket vert. Másrészt Döbrentei konkrétan utal a *Nemzeti hagyományok* (1826) egyik, számára sértő állítására is – s ezzel itt valójában a népies műdalok, a szerzői alkotások versenyképességét bizonygatja a Kölcsey által „túlértékelt” parasztdalok ellenében.³⁴

„Hej juhász bojtár! hol a juh? Mért vagy te olyan szomorú? „Balaton mellett ott a juh, Engemet öldös egy nagy bú” igénkénti magyarázatában is meleg mosolyt fakasztott a muszka keblében, mert az, nem éjszaki volt. Ha „Balaton mellett, ott,” illy dal zeng, és több is, csak hamar ide vele.

Bowring el fogja nyomni Kölcseynek azon véleményét, hogy a magyarból eredetileg nem szakadtott ki poétai lehelet. Illyes mit nem a német góth-ablakon keresztül kell hallani, hanem a vérmes kun legénytől, ki félre csapja túri süvegét s bal tenyere végével sarkantyuja tarajába kap. Hogy logikai eszmesor nincs minden magyar népdalban? S osztán. A gondolat hézaga közt nincsen-e? mérész villanás. A német feszesség dragonyost öltöztetett, a keleti suhamlás huszárt és magyar királyi testőrt.

Isten veled. Nyájas dalt, balatoni dalt a pirosposgás magyar leány ajakáról, kedves angolomnak, a szókének, kinek én, mivel németül roszul ira hozzám, inkább rosz angolban azt feleltem, hogy minekutána a német, sem az ő nyelve sem enyém, levelezzünk inkább egyinkén a magáén. Ki fogja enyémekeket javítani gróf Széchenyi István, mint ezt is tevé, mert ő, ugyan angol.³⁵

A *Balaton* kétszeri hangsúlyozása mellett (ami az egri származású, Pesten élő Vitkovicsnak nyilván távoli jelkép volt csupán) etnikus sztereotípiák és hetykeség lengi be a sorokat. Hogy Berzsenyi somolyogva olvasta-e, nem tudjuk, mindenesetre tőle sem állt távol a magyar virtus és természetesség dicsérete a műveltebb nemzetek vértelen kultúrájával szemben. Sokat idézett példa erre a magyar táncról szóló verse (*A' Tánczok*), amely voltaképp Pálóczi Horváth Ádám *Magyar tánc* című, közismert dalának elegánsabb parafrázisa, tehát szegről-végről közköltészeti ihletésű.³⁶ De ettől még nem népdalszerű, sőt célzottan emelkedett hangnemben, ógörög utalásokkal beszél a magyar táncról. Ugyanezt a hangnemet üti meg a magyar nemzeti tánckarakterről szólva 1830-as levelében, amelyet Széchenyi Istvánhoz és Wesselényi Miklóshoz írt.³⁷

34 Vö. Fórizs Gergely jegyzetét uo., 992.

35 Uo., 558–559.

36 BÖM I, 109. Jellemző, hogy ezt a Berzsenyi-életműből kissé kilógó verset Bowring is lefordította *The Dance* címmel. BOWRING, *Poetry of the Magyars*, 119–120.

37 „Én a magyar Muzsikában és Tántzban Ideált látok, s azt hiszem innét hogy Nemzetünknek valaha aesthetiás Culturájának kellett lenni, s hogy Eleinknél a magyar Tántz nem tsak mulatság, hanem legvalódiabb aesthetiás Gymnasztika volt, a mit nyilván mutat annak egész természete,

Döbrentei kérését mindazáltal Berzsenyi szívesen teljesítette. Mivel korábról nem ismerünk tőle ilyesféle jegyzetet, feltételezhetjük, hogy valóban 1828 tavaszán-nyarán írta össze az emlékeiben élő, netán épp akkor hallott nyolc dalt. Hogy a Döbrentei-levélben nagy hangsúlyt kapó keleties huszárvirtus motívuma megérintette Berzsenyi szívét, talán áttételesen az is jelzi, hogy több dal áll kapcsolatban a katonaélettel. „Pirosposzsgás lány” kevésbé szerepel bennük, de kétségkívül akad női dal a sorozatban. S ha nem is hagyta teljesen érintetlenül a szövegeket, de – Vitkovics példája ellenére – nem saját szerzésű münépdalokat küldött barátjának (nem is voltak ilyen művei), hanem valóban közkeletű, anonim alkotásokat.

Berzsenyi július 8-án veti papírra válaszát, de csak egy hét múlva, 15-én tisztázza le, s ezt a verziót küldi el Döbrenteinek. Az elkallódott niklai dalkézirat tanúsága szerint (emlékezhettünk) még a népdalszövegeket is újra leírta, apró stiláris beavatkozásokkal, s nagy valószínűséggel ehhez a levélhez csatolta.³⁸ Kedves szemrehányással kezdi:

Nem tudom köszönettel kezdjem é levelemet avagy panasszal? Egy hosszú tized múlva térsz bé hanyatló barátodhoz 's akkor sem önkínt hanem egy jámbor Angol vezet!³⁹

Sem a fogalmazvány, sem a tisztázat innentől nem szól másról, csupán az előző évtized esztétikai vitáinak lecsapódásáról, személyes sértettségről vagy vélekedésekről – jóformán szóba se kerülnek a népdalok, csupán a tisztázat végén:

Népdalt küldök a mit tudok. Népes helyekről kapsz tudom eleget, csak ifju embereket szólíts meg.⁴⁰

Ez a kis megjegyzés Berzsenyi irodalomszociológiai érzékét jelzi. Nem azt hangsúlyozza, hogy ő idősebb emberként (noha „hanyatló barátoknak” mondja magát, ekkor még csak 52 éves) hányféle értékes, régebbi dalt ismer (vö. Pálóczi Horváth Ádám, Arany János stb.), hanem épp ellenkezőleg: az országos divatban jártasabb, fiatalabb dalos korosztályhoz irányítja Döbrenteit. Ez ismét arra utal, hogy dalkincse szűkös lehetett, s a népi-félnépi kultúrát nem érezte

s nyilván bizonyít Kinizsinek Hős tántza. [...] A mi pompás hadi Tántzainkat még az ősz férfi is nagy disszel eljárhatja, s jaj annak akki Bihari Hatvágásában a Hősdalt nem érti!” Berzsenyi Dániel – Széchenyi Istvánnak és Wesselényi Miklósnak (Nikla, 1830. február 25.), *BDL*, 593–594.

38 Azért nem lehetünk ebben teljesen biztosak, mivel a levél elkallódott, csak Döbrentei 1842-es kiadásából, majd a *Kelet Népe* 1876-os, teljesebb szövegváltozatából ismerjük, a népdalfűzér viszont szerencsésen fennmaradt: MTA KIK Kt. RUI 8r 206/192. A forrásokról bővebben: *BDL*, 994.

39 Berzsenyi Dániel – Döbrentei Gábornak, fogalmazvány (Nikla, 1828. július 8.), *uo.*, 559.

40 Berzsenyi Dániel – Döbrentei Gábornak, tisztázat (Nikla, 1828. július 15.), *uo.*, 561.

annyira sajátjának. Nem tudhatta, hogy vajon Döbrentei még kitől próbált személyesen népdalokat kérni Bowring számára – az országos felhívás szándékáról nem tájékoztatta barátját, talán épp a hangsúlyozni vágyott személyesség miatt. Avagy a tekintélyes Berzsényi elegendőnek tűnt hortatiusi életformája miatt, s máshoz először nem is akart közvetlenül fordulni? Kölcseyt például nem kereste fel ilyesféle kéréssel, holott épp ekkoriban, 1826-ban jelent meg a Cselkői álnéven kiadott *Nemzeti hagyományok az Élet és Literatura* hasábjain, benne a népköltészet fontosságát valló sorokkal, sőt konkrét szövegidézetekkel (*Lengyel László jó királyunk*). Ezt a tanulmányt Döbrentei alaposan ismerte – mint láttuk, Berzsényi számára polemikus hangsúllyal idézte –, s Kölcseyvel egyébként is leveleztek.⁴¹ Mégsem kérte fel segítőknek a népdalok ügyében. Talán Bowring londoni hagyatékában (vagy Bécsben, „félúton”) lappangó levelei fényt derítenek az egyéb megszólítottak személyére.

A Berzsényinek szóló, ajándékokkal kísért köszönőlevelek 1828 őszéig elkallódtak,⁴² de Döbrentei láthatólag örült a kapcsolat zökkenőmentes megújításának, akárcsak a daloknak. 1828. augusztus 30-án Dessewffy Józsefnek szóló levelében külön megemlíti, hogy három hete, tehát kb. augusztus elején kézhez vette Berzsényi dalfüzérét. Nem mellékes, hogy tőle is kér népdalokat, s mint írja: másoktól szintén kapott már effélet, például az ifjú Dessewffy Auréltól, aki persze nem népdalt adott neki, hanem saját szerzésű népies műdalt.⁴³ Döbrentei egy leendő, saját szerkesztésű, kottákkal ellátott antológia ígérését is meglebegteti (erről a májusi, nyilvános felhívásban még nem volt szó):

Bersényi Danielnek ez előtt három héttel vettem levelét, John Bowring számára Népdalokat küldé, és – ugyan azon a’ részen van, a’ nyelv dolgában mellyet mi védelmezünk. Általadta Aurél Gróf is a’ hozzá irt verset, de – avec Votre permissuri, az nem Népdal lévén, Londonba nem küldhetem, mert Angolom olyan dalokat kíván, mellyeket falukon a’ kis népet még csak készitendő indulat énekeltet legényel leányal, ez pedig már az eléjött népevezérkére van írva. [...]

Köznépi dalt, ha kaphatna a’ Mélt Gróf Ur SzMihály tájékán vagy a’ Kassai elegyek között, azt szeretném. Szépecskéket kaptam már. ’S most nékem az a’ gondolatom jött, hogy az egybe-gyűjtötteket én is kiadjam, Döményel együtt, kivel ariájikat ohajtom muzsikába tétetni.⁴⁴

41 Pl. Döbrentei Gábor – Kölcsey Ferenchez és Szemere Pálhoz (Pest, 1826. november 25.), KÖLCSEY Ferenc, *Levelezés II. 1820–1831*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Kölcsey Ferenc minden munkái (Budapest: Universitas Kiadó, 2007), 306. sz., 149–151.

42 Berzsényi 1828. október 18-án reagált rá(juk), de a népdalok említése vagy a Bowring-ügyre való rákérdezés nélkül. *BDL*, 561–563.

43 Az átadás személyesen történhetett, mivel ennek nincs nyoma Döbrentei fennmaradt levelezésében.

44 Döbrentei Gábor – Dessewffy Józsefnek (Buda, 1828. augusztus 30.) *MNL OL*, P91 53. cs.

SPEEDILY WILL BE PUBLISHED,
IN ONE VOLUME OCTAVO, PRICE TEN SHILLINGS & SIXPENCE (TO SUBSCRIBERS),
PAYABLE ON DELIVERY,

Magyar Nemzeti Dallok,

OR

HUNGARIAN POPULAR SONGS,

WITH CRITICAL AND HISTORICAL NOTICES OF THE MAGYAR LITERATURE AND LANGUAGE
AS SPOKEN IN HUNGARY AND TRANSYLVANIA.

By JOHN BOWRING.

SUBSCRIBERS.

Name.

Copies.

Name.

Copies.

Az előfizetői ív fejléce

Tudomásunk szerint Dessewffy József mégsem fogott hasonló gyűjtésbe, leg-
alábbis kéziratos hagyatékából nem került elő ilyesmi. Lánya, az ifjú Dessewffy
Virginia azonban talán már ekkor, de az 1840-es években mindenképp mun-
kához látott, s az Erdélyi János-féle felhívás (1844) nyomán több népdalgyűj-
teményt is beküldött a Kisfaludy Társasághoz.⁴⁵ Hogy ezekben van-e olyasmi,
amit netán édesapja korábbi feljegyzéseiből másolt, nem tudjuk. Némelyikhez
eredetileg kottás melléklet is tartozott, ám ezek elkallódtak – ha az apja kézira-
taiból vette át őket, akkor valaha talán a Döbrentei által megszellőztetett hang-
jegyes kiadáshoz is készülhettek...⁴⁶

Közben Bowring többször is sürgette Döbrenteit, még a tervezett kötet előfi-
zetői ívét is elküldte neki 1828. május 28-án.⁴⁷ Alighanem sokak szíve megdob-
bant volna, amikor a sikeres angol kiadó Londonban nyomtatott fejlécén első-
ként olvashatják a – Rummy kéziratából kölcsönzött – *Magyar Nemzeti Dallok, or
Hungarian Popular Songs* címet.

No. 41. 88r–89v, az idézet elejét Vaderna Gábor közlése nyomán lásd BDL, 994 (az 1830-as
keltezés csak sajtóhiba). A hosszabb szövegrészért is neki mondunk köszönetet.

45 MTA KIK Kt. RUI 8r 206/8, 206/58, 206/70, 206/87 (Jenei József székely gyűjtése), 206/143.

46 Ezt azért nehéz egyértelműen eldönteni, mivel Erdélyi János 1844-es, folyóiratokban közzétett
felhívása – a Kisfaludy Társaság nevében, *Regélő. Pesti Divatlap* 3, 2. sz., január 21. (1844): 76
–, amelyet Dessewffy Virginia küldeményei közvetlen előzményének tarthatunk, *nem tért ki
arra*, hogy lehetőség szerint kottákkal együtt küldjék be a népdalokat (bár ez az 1846-ban
kiadott I. kötet előszava szerint Erdélyi tervei közt szerepelt). A grófnő már az első hullámban
küldött anyagot Erdélyinek, amire ki is tér rövid köszönőszövegében: „Gr. D. V. 50, saját színű
és modoru dallal járult az eddigiekhez; köztük néhány különösen szép és valódi népköltészeti
kincs.” *Honderű. Szépirodalmi és Divatlap*, 19. sz., tavaszutó [május] 11. (1844): 627.

47 John Bowring Döbrentei Gáborhoz (London, 1828. május 28.) MTA KIK Kt. Mlrod. Lev. Ma-
gyar Írók levelei egymáshoz. I. köt. 4°. 2. sz. a) Döbrentei Gáborhoz írott levelek, 2., 6a–7b.

Döbrentei 1828. november 21-én, Berzsenyinek szóló hosszú levele végén tér vissza a népdalok témájához:

Bowring számára gyűjtött népdalaid közül ezeket bocsátám Angliába. 1. Szürke csikóm, nyereg rajta... 2. Bort iszik a szegény legény... 3. Bizony azt csudálom... 4. Szeretömet most kötözik. A szépérzetű angol, maga kívánta levelében, kiírván nevedet, hogy kezed irását neki megküldjem.⁴⁸

A „szépérzetű angolnak” tehát Döbrentei 1) a Berzsenyitől kapott daloknak csak a felét küldte el; ebből adódóan 2) nem Berzsenyi kézírásával, hanem saját, talán még tovább stilizált másolatában, megváltoztatott sorrendben. Bowring azonban nem kapta meg; Romy Károly Györgynek decemberben azt panasolja, hogy még a május 28-ai levélre sem kapott választ.⁴⁹ A záró mondatot csak jövőbeli kérešként lehet értelmezni, bár nem a népdalokra vonatkozik: az angol szerkesztő nagy gyűjtője volt az írók autográfjainak,⁵⁰ s mivel Berzsenyi népdalait csak Döbrentei másolatában kapta (volna) meg, a költő saját verseit pedig nyomtatásból vette, most bármilyen saját kezű írásnak örülne. Vajon kapott-e?... A levelekben itt újabb hiány mutatkozik; ha volt is ilyen „pótkézirat” bármilyen szöveggel, s elkerült Döbrenteihez, ő meg elküldte Bowringnak, egyelőre nem került elő.

A sok elkallódott levél miatt máig nem tisztázott, hogy vajon miért nem jutott el a Berzsenyi-népdalfűzér Bowring kezeihez.⁵¹ Toldynak sokat bosszankodott erről leveleiben,⁵² s a nyilvánosság előtt is sajnálkozva írta le a népdalfejezet kurta előszavában, hogy hiába várta Döbrentei küldeményeinek megérkezését:

The greater part of these compositions have been collected for me by the care and kindness of Dr. George Charles Romy. A number had been gathered together by my valuable correspondent Döbrentei, but I regret to say that they have never reached me, and the disappointment has been vexatious to me in the extreme. The great difficulty of communication with Hungary and Transylvania will serve as an excuse for the incompleteness of this collection.⁵³

48 Döbrentei Gábor – Berzsenyi Dánielnek (Buda, 1828. november 21.), *BDL*, 567.

49 Hilóczki Ágnes szíves közlése.

50 VARANNAI, *John Bowring...*, 46. „Döbrenteire bízza: szerezz meg Virág, a két Kisfaludy, Ányos, Kazinczy, Vitkovics, Berzsenyi kézírását.”

51 *BDL*, 1000.

52 „Döbrenteinek többször írtam, de sose kaptam választ. Azok a dolgok, amelyeket állítólag Reyer és Schlick címére Bécsbe küldött, nem érkeztek meg, – az egész fáradság, amelyet szíves volt magára vállalni, kárba veszett. A versek, amelyeket nekem gyűjtött, nem jöttek meg, és nagyon boldogtalan vagyok, hogy ilyen körülmények között nyomorultan tökéletlen anyagot voltam kényszerítve kiadni.” John Bowring Toldy Ferencnek (London, 1829. szeptember 24.), VARANNAI, *John Bowring...*, 53.

53 BOWRING, *Poetry of the Magyars*, 205.

Akár valóban nem küldte el Döbrentei a kért anyagot (ez nem valószínű), akár a postán kallódott el (ez hihetőbb), akár esetleg Rummy javaslatára mellőzte a tőle kapott népdalokat Bowring (ez esetben a nehézkes postázás toposza mögé bújva), csupán annyi bizonyos: a biztató előzmények és nagy lelkesedés után Bowring egyetlen szöveget sem közölt Berzsenyitől az antológiában. Pontosabban mégis, hiszen a *Nincsen nékem semmi bajom, csak hogy szegény vagyok* tréfa-panaszdal egy variánsának a *Hasznos Mulatságok* alapján helyet engedett a kötetben.⁵⁴ Talán nem is tudta, hogy Berzsenyi küldeményében ugyancsak szerepelt egy töredéke (6. sz., *Meg is házasodtam már*), hiszen a kihagyott verseket Döbrentei aligha említette meg neki, a kiválogatott sorozatot pedig nem kapta kézhez...

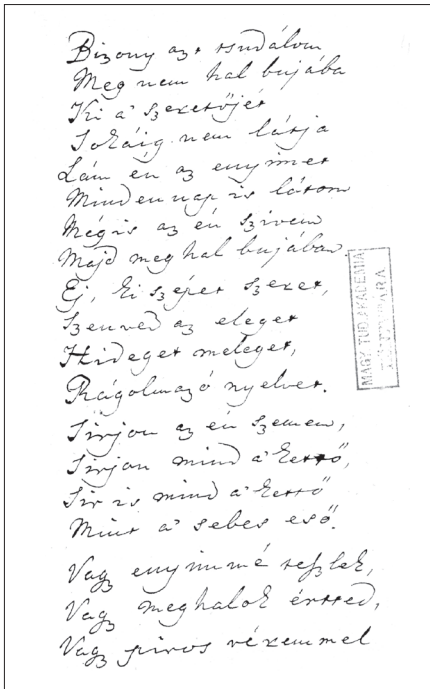
Nem valószínű, hogy Bowring küldött tiszteletpéldányt Berzsenyinek a megjelent kötetből – Pesten Wigand Ottónál lehetett hozzájutni.⁵⁵ A költő könyvtáráról az 1944-es pusztulást követően csak feltételezéseink vannak. Ha mégis a kezébe került, akkor Berzsenyi hamar szembesült azzal, hogy ő maga kissé szokatlan módon főként dalszerű verseivel szerepel benne, nem az ódáival, az általa küldött népdalokból pedig egy se került be. Talán ezzel, a kezdeti fellángolást követő eredménytelenség kesernyés élményével magyarázhatjuk, hogy költőnk hét esztendő múltán újból visszatér a népdalküldemény történetére. 1835. július 25-én Döbrenteihez szóló levele utóiratában leplezetlen rosszállással ír az egykorú népies műdalokról, s a hajdani saját küldemény „igazi parasztsága” miatt mentegetőzik ironikusan. Ha ismerte az angol kötetet, akár azt hihette: azért maradt ki Bowring kötetéből az általa küldött pár valódi népdal, mert a közreadó is inkább az új keletű hamisítványokat kedvelte?...

P. S. En csak a mult télen olvasgatám meg Kisfaludynk és Vörösmartynk munkájit, s bámulva láttam azokban a sok népdalokat, melly nemérül a Poesisnak én még semmit sem tudtam, s most láttam, melly bakot löttem, midőn én neked illy ujmódi népdalok helyett valóságos régi paraszt énekeket küldöttem! s csudáltam, hogy Te engem észre nem hozál. Azonban hagyjáj; mert meglehet nem is hozhattál volna engem annyira észre, hogy illyeket irjak. No no, most értem, hogy az illy uj csudák mellett valóban igen avult portékák az o iskola portékáji. Isten veled!⁵⁶

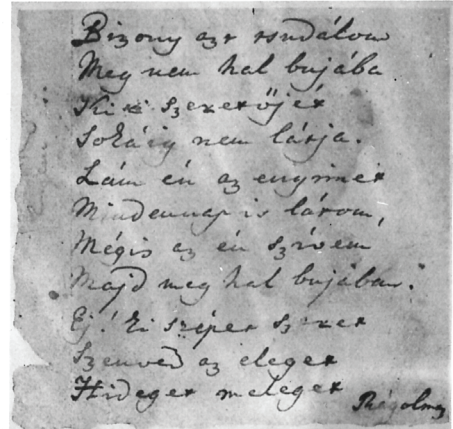
54 Uo., 224 (*The Idler* címmel, a *Hasznos Mulatságok* 1822. évi szövegváltozata nyomán).

55 A *Tudományos Gyűjtemény* (1830) recenziójának címléírása végén.

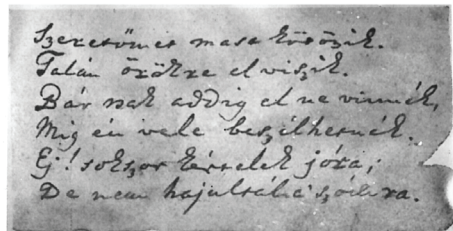
56 Berzsenyi Dániel – Döbrentei Gábornak (Nikla, 1835. július 25.), *BDL*, 667–668.

Berzsenyi Dániel népdalgyűjtése
(MTAK RUI 8r 206/192)

Az elveszett niklai kézirat részletei

II. A népdalgyűjtemény szövegei és variánsköre

A tanulmány második részében betűhíven újraközlöm a Merényi Oszkár által már csaknem hibátlanul kiadott Berzsenyi-féle népdalfüzért az Akadémiai Könyvtárban őrzött kézirat szerint, jobb oldalon feltüntetve az elveszett niklai kézirat, vagyis az első lejegyzés eltéréseit, megfelelőiket a főszövegben kurzívval jelölöm. Ezeket jórészt Merényi 1979-es kiadásából veszem át (ő is az évtizedekkel korábbi jegyzeteire támaszkodhatott), de hagyatékából a csodával határos módon előkerült egyetlen fénykép, amely a niklai kézirat két részletét ábrázolja⁵⁷ – talán valamelyik publikációjához készült illusztrációképp. Az elrendezés természetesen csalóka, hiszen bal oldalon kellene állnia az időrendben korábbi niklai kézirat ép szövegének, amelyhez képest az akadémiai kézirat már átdolgozásnak számít.

Az egyes szövegeket betűhíven közlöm, előtte balra fent a kézirat lapszámait, aztán []-ben a vers sorszámát, amely nem Berzsenyitől származik. Ezt követően

57 Köszönettel tartozom Főrész Gergelynek, hogy a különleges értékű fényképet kutatásra és közzétételre átengedte.

röviden összefoglalom, amit e szövegcsaládok történetéről tudni lehet, hiszen korjelző értékű, hogy Berzsenyi milyen műfajú és mikortól datálható népi vagy közköltési alkotásokat örökített meg.

1.

[1.]

Kanászdal.

1. Meg esmered a' kanászt
Botskora' szíjjáról,
A' siros bő gatyáról,
'Siros szürujjáról.

- 5 2. Meg esmered a' kanászt
Magas tsákójáról,
Gombra kötött hajáról,
Fényes baltájáról.

A kanászdal teljesen egyező változatát nem ismerjük ebből az időszakból. Legközelebbi rokona csaknem tíz évvel későbbi, s a Felvidékről való. A dicsekvő strófa után itt egy másik, gyakran erotikus szöveglánc következik, ennek változatai pl. *A sűrűbe' a disznó, csak a füle látszik* kezdettel ismertek (pl. Arany János dalgyűjteményében, 1874, I. 93. sz.).

Meg ismérni a kanászt
Csak a járásáról
Czifrán kötött bocskoráról
Tarisznya szíjjáról – gicz, gicz, gicz.

A kanász a baltájával
Bokor mellett jádszik
Ugy le vágja a disznaját
Csak a füle látszik ó gicz, gicz, gicz.

Verdmeg Uram a kondást
Még a baltáját is,
Mert levágta a disznót
Még a malacját is ó gicz, gicz, gicz.⁵⁸

58 A változatok kapcsán idézett kéziratok részletesebb leírását lásd: *A magyar kéziratok éne-*

Elterjedtebbek a daltípus azon képviselői, amelyek a huszárt dicsérik, pl. az alábbi, ötszakaszos változat (egyúttal Amade toborzójának néhány XVIII. századi átköltésével rokon):

Meg ösméred az Huszárt fényes vas Kardjáról
láb ikráján tsattogó veres tarsollyárúl
Vitéz fején hordozó barna Csákójárúl
annak fölibe föl tett tarka forgójáról.⁵⁹

Ha jobban megnézzük, Berzsenyi szövegének 2. versszaka is kontamináció nyomait mutatja, a kanászt ugyanis nem a csákójáról ismerik meg: ez a huszár-változathoz szüremkedhetett ide.

Döbrentei ezt a szöveget nem küldte el Bowringnak.

1–2.

[2.]

Bujdosóadal

[1.]	<i>Bort iszik a' szegeny legény,
Mikor utra indul szegény,
'S ha olyan is mint a' napfény,
Mégis tsak egy szegény legény.</i>	Bujdosik
[2.]	<i>Minden kintse tsak baltája,
'S vigasztaló furuglája.
Tüske bokor a' párnája,
A' madár is kiált rája.</i>	
[3.]	<i>Vissza tekint haza felé,
Szeretője' háza felé,
Füstjét látja, de tsak alig
Hogy az égen sötétedik.</i>	

keskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840), Második javított és bővített kiadás, kiad. STOLL Béla (Budapest: Balassi Kiadó, 2002; a továbbiakban: STOLL + tételszám). *Horovicz Fülöp-dalgyűjteménye* (1837) STOLL 820. sz., I. 14. Kiadása: *Világi énekek és versek 1720–1846 (válogatás)*, vál. Csörsz Rumen István, utószó KÜLLŐS Imola, A magyar költészet kincsestára 97 (Budapest: Unikornis Kiadó, 2001), 176. sz.

59 *Szerelemhegyi István-ék.* (1820) STOLL 692. sz., 15b, 1. versszak. Vö. *Lukáts Bálint-ék.* (1833) STOLL 792. sz., 1b.

A versben XVII–XVIII. századi bujdosóénekek néhány továbbélő részlete bukkan fel, önálló zsánerdallá komponálva. A nyitó szakasz rímzavai – mint arra Stoll Béla és Jankovics József felhívták a figyelmet – egy 1680-as évekbeli bujdosóénekekben bukkannak fel először:

Egy buidoso szegény *legény*,
Idegeny földön *ióvevény*,
Tsak meg vonta magát *szegény*,
Hogy ne is látná az *nap fény*.⁶⁰

A Berzsenyi-féle szöveghez közelebbi kidolgozással az 1790-es években találkozunk először (vagyis épp a költő ifjúságában), először egy mulatódalhoz tapadva:

Ittas vagyok, boros vagyok
Haza mennék, de nem tudok
A' ki tudja mért nem mondja
Merre menjek én már haza.

Bort iszik a' szegény Legény
Mikor útnak indul szegény
Ámbár olyan mint a' Nap fény
Bort iszik a' szegény Legény.⁶¹

Önálló szövegkezdetként valamivel később, az 1826 előtt összeírt *Makói énekeskönyv*ben olvasható. Ez a ma ismert legközelebbi rokona Berzsenyi verziójának, hiszen a 3. strófa 2. sorpárját is megőrizte (a 4. szakasz 3–4. soraként). Ráadásul egy másik XVII–XVIII. századi bujdosóének, az *Ideje bujdosásimnak* (Jánóczi András nevével)⁶² kiszakadt strófái is megjelennek benne.

Bort iszik a szegény Legény
Mikor utazik ő szegény
Ha ójan is mint az napfény
Meg is tsak egy szegény Legény

60 Szentsei György *daloskönyve* (1704 előtt), 108b–109b; *Énekek és versek 1686–1700*, s. a. r. JANKOVICS József, [STOLL Béla,] Régi magyar költők tára: XVII. század 14 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991; a továbbiakban: RMKT XVII/14), 188/I. sz., 1. versszak.

61 Komoróczy *Terka-ék*. (1796) STOLL 427. sz., 68b–69a, 2. versszak.

62 RMKT XVII/14, 189. sz.

Ideje bújdosasomnak
Sok sűrű váltózásimnak
Sok okai vagynak annak
Sók [okai vagynak annak]

Esik eső zúg a malom
Bort iszik az én galambom
Nem banom én tsak had igyék
..... rollam gondolkod

Erdő erdő de magas vagy
Edes hazám de mesze vagy
Füstjét latom de tsak hallik [!]
Hogy az égen setétellik

El indultam onnét hazúl
Azt gondóltam jomra fordúl
Nem fordúlt az nekem jomra
Fórdúlt szómórú óramra

Ájatok meg hegyek völgyek
Had panaszolkódjak néktek
Igy van dolga a szegénynek
Szegény vándorló legénynek

Én Istenem adj jó szállást
De meg úntam a vándorlást
Idegen földön bújdosást
Idegen földön bújdosást⁶³

A Berzsenyinélt voltaképp vendégszöveggként beépített „Füstjét látja...” strófa néhány további előfordulása a korszakból, főként a *Hazám, hazám, édes hazám* kezdetű vándorstrófa részeként:

Jaj istenem hol az hazám
Bártsak határát láthatnám
Látom füstjít de tsak alig
Hogy az égen feketedik⁶⁴

63 *Makói ék.* (XVIII. század vége–1826) STOLL 1267. sz., 65b–66a.

64 *Monori Ferenc ék.-töredéke* (1820 k.), 7. sz., 2. versszak. Az értékes forrás gépiratos példányát

Az értékesnek (és részben jogosan réginek) ítélt szöveget Döbrentei beválasztotta Bowringnak küldött másolatába, 2. számmal.

2.

[3.]

- [1.] Szeretőmet mast kötözik,
Talán örökre elviszik.
Bártsak addig elne vinnék,
Mig én vele beszélhetnék!⁶⁵
- 5 [2.] *Sokszor kértelek a' jóra.* Ej, sokszor kértelek
De nem hajultál a' szómra.
Oh, a' tsárda nagyon tsalárd,
Sok szegény legénynek megárt.
- 10 [3.] Áristom' fala! likadj ki.
Én galambom! ott repülj ki.
Jobb volna neked ide ki
Szeretőddel beszélgetni.

Katonafogdosás miatti elválásról szóló szerelmi keserves; teljesen egyező változata eddig nem került elő az egykorú forrásokból. A kezdő sorpár is egyedinek tűnik, bár a 3–4. sor arra utal, hogy rokonságban áll a *Jaj, de szépen harangoznak* kezdetű népdallal. Ennek azonban egykorú változatai nem kapcsolhatók szorosan ide:

Jaj de szépen harangoznak
Az én kedves galambomnak
Viszik már a temetőbe
Elszem bucsuzhattam tőle⁶⁶

A 3. strófa egyértelműen egy azonos műfajú versszak parafrázisa, amelyet dunántúli forrásokból is ismerünk. Az alábbi szakasz a *Kisütött a nap a síkra* kezdetű katonapanaszban olvasható a napóleoni háborúk idején, Pápán:

Monori Péter (Pécs) szívességéből használhattam. A *Hazám, hazám...* strófa további rokoni ekkoriban pl. *Bukovitz Antal dalgyűjteménye* (XIX. század első fele) STOLL 1375. sz., II. 24a; *Mindszenty Dániel: Nemzeti Dalgyűjtemény* (1832) MTA KIK RUI 8r 206/56, 188, 2. versszak. Valamivel későbbi nyomtatott kiadás: *Dalfűzérke válogatott népszerű dalokból fűzve* KECSKEMÉTHY CSAPÓ Dániel által, Első fűzér (Pest: Emich Gusztáv, 1844), 21. sz.

65 A második é ékezte elmosódott.

66 *Nagy Ferenc-ék.* (1843), 25.

Kaszárnya kapu hasadj meg.
Edes szivem szabadulj meg.
Onas ablak nyíjj két fele,
édes rósám néz ki felé.⁶⁷

Ugyanez a strófa Berzsenyi feljegyzéséhez közelebbi időpontban, 1827 táján a kárpátaljai Budfaluban már a *Nincs magasabb az egeknél* kezdetű szerelmi panaszfüzér részeként bukkan fel, katonai kontextus nélkül.

Pesti Kaszárnya repedj meg
Kedves Rósám ne vessél meg
Ormos ablak nyíjj két felé
Oh kedvesem nezz ki felé.⁶⁸

A szerelmes lány dalát Döbrentei lemásolta és 4. számmal indította útjára Bowringhoz.

3–4.

[4.]

	[1.]	Bizony azt tsudáлом
Meg nem hal bujába
Ki a' szeretőjét
Sokáig nem látja
5	[2.]	Lám én az enyimet
Minden nap is látom
Mégis az én szivem
Majd meg hal bujában.
10	[3.]	Ej, ki szépet szeret,
Szenved az eleget
Hideget meleget,
Rágozmazó nyelvet.
	[4.]	Sirjon az én szemem,
Sirjon mind a' kettő,

67 *Pápai ék.* (1800–1806) STOLL 555. sz., 6a, 2. versszak (kezdősor: *Kisütött a nap a síkra*).

68 *Técsői Szabó István-ék.* (1829) STOLL 765. sz., 46. sz., 4. versszak (kezdősor: *Nincs magasabb az egeknél*). Vö. *Egynéhány kiválogatott nóták* (XIX. század 1. fele) STOLL 1382. sz., 5a.

15		Sir is mind a' kettő Mint a' sebes eső.	
	[5.]	Vagy enyimmé teszek, Vagy meghalok értted, Vagy piros véremmel Földet festek értted.	
20			
	[6.]	Vérem a' véreddel Egy patakba foljon Testem a' testeddel Egy sirba nyugodjon.	folyna nyugodna
25	[7.]	Porrá lett szivünk­ből Egy virágszál keljen, Mellynek levelein Nevünk irva legyen.	Hogy piros vérünk­ből Piros rózsa kelne Melnek lenne

Többféle 2×12-es, illetve 4×6-os szerelmi keserves strófaiból komponált lírai dal, Berzsenyi kéziratának leghosszabb szövege. Teljesen egyező összetételű változatot nem ismerünk a korszakból, sőt összetevőinek elterjedtsége is nagyon különböző.

A nyitó szakaszpárnak eddig egyetlen variánsa bukkant fel a korszakból, méghozzá Berzsenyi ifjú éveiből, egy Debrecenben és Pápán is tanuló diák kéziratában:

A ki szeretőjét rególta nem látta
bizony azt csudálom, meg nem hal bűvába
meg nem hal bűvába.⁶⁹

A XIX. század első feléből meglepő módon nem került elő, még Erdélyi János köteteiben (1846–1848) sem szerepel. A 3. versszak a *Ne szomorkodj, légy víg (Sze­relem, szerelem)* kezdetű szövegcsalád részeként terjedt, de viszonylag ritka strófa. Az alábbi változat Al-Csiből való, s a sárospataki *Érzékeny és víg dalok* mindkét kiadásában (1826, 1837) egyformán szereplő verzió strófái közé ékelődik:

Aki szépet szeret,
Szened az eleget
Hideget s meleget
S rágalmazó nyelvet.⁷⁰

69 Veress Márton-ék. (1793) STOLL 419. sz., 60a.

70 Bándi Péter-ék. (1837) STOLL 819. [41. sz.], kiadása: *Bándi Péter énekeskönyve 1837*, DOMO-

A 4. strófa egykorú, igen közeli változata a Nyugat-Dunántúlról:

Sir az eggyik szemem
Sirjon a' másik is
Sirjon mind a' kettő
Mint a' sebes esső.⁷¹

Az 5–7. szakasz gyökerei egy XVIII. század végi (Berzsenyi ifjúkoráig adatolható), ponyván is többször kiadott szerelmi dalhoz vezetnek:

Vagy meg-halok érted, vagy enyime teszlek,
vagy el-valok tőlled vagy hozzam keritlek,
szanj-meg edes rozsám igen szépen kerlek
engem úgy segeljen szivemből szeretlek.⁷²

Ennél még szorosabb rokonság fűzi össze Berzsenyi szövegváltozatát a váci *Énekes Gyűjtemény* első kötetében (1799?) megjelent szerelmi dalhoz. Ennek több versszaka is megtalálható az 1828-as kéziratban, bár némileg eltérő, sorismétlés nélküli versformával:

Hat nap van egy hétben hetedik vasárnap,
Bár tsak édes Rózsám egyszer láthatnálak!
Bár tsak édes Rózsám egyszer láthatnálak.

Mihelyst meg-láttalak, mindjárt meg-szerettelek, [!]
Magamban fel-tettem, hogy enyimé tézlek,
Magamban fel-tettem, hogy enyimé tézlek. [...]

Azt tudod Édesem! hazudok előtted,
De biz édes Rózsám! majd meg-halok érted.
De biz édes Rózsám! majd meg-halok érted.

Vagy meg-halok érted, vagy enyimé tézlek;
Vagy piros véremmel földet festek érted,
Vagy piros véremmel földet festek érted. [...]⁷³

kos Pál Péter hagyatékából kiad. CSÖRSZ Rumen István, Téka (Kolozsvár: Kriterion Kiadó, 2000), 86 (kezdősor: *Ne szomorkodj, légy víg*).

71 Balla Pál-ék. (1827) STOLL 741. sz., 41a, 1. versszak.

72 DALLOK (1780 k.), Negyedik (*Menj el, édes fecském, violám köszöntsed*), kiadása: *Magyar világi ponyvairódalom 1700–1820, I. Lírai dalok és versek*, s. a. r. CSÖRSZ Rumen István, ReTextum 8 (Budapest: Reciti, 2018), 46. sz., 5. versszak.

73 *Énekes Gyűjtemény* [Vác: Gottlieb Antal, 1799?], 34. sz., 1–2. és 5–6. versszak.

Ez utóbbi strófák akkortájt egy felvidéki magyar–szlovák énekeskönyv egyik szerelmi dalának kezdeteként is felbukkannak:

vagy el megyek véled, vagy meg halok érted,
vagy piros véremmel földet festek érted

Inkább gyöj el vélem, mind sem hall meg értem,
vagy piros véreddel földet fess én értem. [...] ⁷⁴

Hogy más ritmusú variánsai is voltak a sornak, Arany János versidom-tanulmánya egyik idézete örökítette meg:

Meghalok | érted, vagy | enyimmé | tészlek. ⁷⁵

Külön figyelmet érdemel a Berzsenyi-féle szöveg utolsó két szakasza. Ezek az egykorú kéziratos forrásokból nem kerültek elő, Erdélyi János III. kötetében a *Halálra táncoltatott lány* balladában olvasható, Tiszavezsényből:

Nem mégy már innét el,
Igy kell most meghalni,
Ha enyim nem lettél,
Hogy másé se legyél.
Tested a testemmel
Egy sirban nyugodjék;
Lelkem a lelkeddel
Egy istent imádjék;
Véred a véremmel
Egy patakot mossék! ⁷⁶

A Berzsenyi-féle szövegben e sorokat inkább halálig tartó szerelmi esküként érthetjük, de a néphagyományból inkább balladazáró sorokként vagy motívumokként ismertek (*Angoli Borbála*, *Aranyos Bözsike* stb.). A Berzsenyi-féle záró szakasz a szerelmesek sírján növő virágok motívumával szintén balladai környezetre utal (pl. *Kádár Kata*). A költő 1828. évi lejegyzése abban a tekintetben mindenképp egyedülálló, hogy a Dunántúlról egyáltalán nem vagy csak szór-

74 *Cantillena. Énekek. Pesnicki* (XVIII. század 2. fele) STOLL 452. sz., 22a.

75 ARANY János, *A magyar nemzeti vers-idomról*. Kiadása legújabbán: ARANY János, *Tanulmányok és kritikák*, kiad. S. VARGA Pál, Csokonai Könyvtár: Források 4 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012) I, 307.

76 *Népdalok és mondák*, III., kiad. ERDÉLYI János (Pest: Beimel József, 1848), 260. sz.

ványosan ismerjük e balladatípusok régi képviselőit, tehát a motívumok 1820-as évekbeli előfordulása fontos történeti poétikai adalékokat őriz. A vers régiségét érezve Döbrentei 3. sorszámmal beillesztette Bowringnak küldött másolatába. A niklai kézirat összövege jelzi, hogy az eredetileg feltételes módú, rímhelyzetben álló igealakokat (*lenne, kelne, folyna, nyugodna*) Berzsényi következetesen felszólító módú alakokkal cserélte fel.

4–5.

[5.]

	[1.]	Szürke tsikóm nyereg rajta,
Galambomhoz megyek rajta,
Meg nyomintom az oldalát
Meg eresztem <i>zaboláját</i> .	a kantárját
5	[2.]	Ugy is tudja már az utat,
Hogy szeretőm felé mutat,
Ott talál szénat, abrakot,
Magam pedig gyöngy alakot.	
10	[3.]	Nyisd ki babám! a' kapudat,
Hadd kötöm bé a' lovamat.
Adj paripámnak abrakot,
Nekem pedig egy pár tsókot.
Abrak kell a' paripának,
Tsók szeretőd' ajakának.	

Ebben a formában nem ismerjük más lejegyzését. Bár elterjedt közköltési motívumokból áll (hazatérő lovas, az utat magától ismerő ló, „nyisd ki, babám” stb.), közvetlen rokona eddig nem került elő. A *Nyisd ki, rózsám, ablakodat* kezdősor más folytatással, keservesként ismert a korszakból és a néphagyományból. Döbrentei a kiválasztott versek füzérének első darabjaként, nagyon hangsúlyos helyre másolta le, s küldte el Bowringnak.

5.

[6.]

[1.]	Meg is házasodtam már,
Feleségem <i>sintsen</i> .
A' gyermek meg született már
Pedig apja <i>sintsen</i> . | A gyermek megszületett
nintsen |
|------|---|-----------------------------------|

5		Komát <i>kéne</i> hivatni,	kellne
		Jó emberem nintsen, Meg <i>kellene</i> keresztelni	kellne
		<i>Jaj, de itt Pap sintsen.</i>	De itt papunk sintsen
10	[2.]	Bort kellene hozatni, De pintzémbe nintsen, Kotsmárol <i>kéne</i> hozatni,	kell
		Jaj, de pénzem sintsen. Hitelbe kéne kérni, De hitelem nintsen.	
15		Jaj, Istenem! mit tsináljak, Mikor semmim sintsen?	

Berzsenyi egy közismert tréfás korhelypanasz két belső szakaszát idézi fel, tehát a vers kezdete nélkül. Néhol ilyen, csonkább formában is előfordul, de az általánosabb kezdő strófa már a XIX. század eleje óta:

Nintsen nékem semmi bajom Tsak hogy szegény vagyok
Életembe korhely voltam Még is rongyos vagyok
Búza vermem elég van, De kenyerelem nintsen,
Ha a' pénzem fel-számlalom Eggy Fillérem sintsen.⁷⁷

Berzsenyi lejegyzéséhez közel, 1822-ben a *Hasznos Mulatságok* is közölte (II. félesztendő, 33–34), ennek nyomán került be Toldy és Bowring kiadványaiba. A dunántúli régióból pl. Vári Szabó Sámuel debreceni és pápai diák versgyűjteménye (1834) őrzi, de Debrecen vonzaskörzetéből jóval több adatunk van. Arany János szintén innen ismerhette, s verstani példaként hivatkozik egy-egy sorára tanulmányaiban.

A niklai kézirat eltéréseit figyelve egy apró metrikai eltérés is kirajzolódik. Az összöveg láthatóan 7+6, 7+6... szótagú sorokból állt; Berzsenyi a tisztázásban ezt 7+6 és 8+6-os sorok szabályos váltakozására javította. A fentebb idézett korábbi példa jelzi, hogy az általánosan használt forma még inkább a 14-es nagysorok felé húzott: 8+6, 8+6, 7+6, 8+6. Berzsenyi tehát jogosan korrigálta első lejegyzését, de valóban csak utólag.

⁷⁷ *Szegény Legény Nótája* címmel: Szendrey Sándor gyűjteménye (1812) STOLL 1200. sz., 89–90, 1. versszak.

- [1.] Szajha kurva katonája!
Be! szépen áll a' ruhája.
Se országa se hazája,
Még is piros az ortzája.
- 5 [2.] Szajha kurva katonája!
Be! sok tsókot raktam rája,
'S mennél többet raktam rája,
Annál inkább illett rája.
- 10 [3.] Ejl a' Magyar gyöngy termetü,
Ollyan mint az arany betü,
De a' Német rut termetü,
Ollyan mint a' ruhatetü.

A kissé nyers felütésű katonadicsérő dalszöveget (amelynek lírai alanya egyértelműen nő, a katona kedvese) egyező formában nem ismerjük máshonnan. Az első szakasz rokonát Erdélyi János népköltési antológiájának III. kötete közli Domonyból:

Eszem adta katonája,
Se országa, se hazája!
Se országa, se hazája:
Mégis piros az orczája.⁷⁸

Már e fenti változat is jelzi, hogy Berzsényi szövege valószínűleg nem önálló alkotás, hanem egy elterjedtebb, de kétségtől férfi beszélő által énekelt strófa travesztiája vagy előzménye, amely *Eszemadta kis barnája* kezdettel gyakori. Népszínmű-betétdalként az 1830-as évektől ismerjük; Kecskeméthy Csapó Dániel 1845-ben az *Esik a kányáson a hó* kezdetű dal 2. szakaszaként idézi:

Eszemadta kis barnája,
Beh sok csókot raktam rája,
Csókra termett kerek szája,
Ki ne hajolna hozzája?⁷⁹

⁷⁸ Népdalok és mondák, III. 237. sz., 1. versszak.

⁷⁹ Dalfűzérke válogatott népszerű dalokból fűzve KECSKEMÉTHY CSAPÓ Dániel által, Harmadik

Hogy mekkora sikere volt e versszaknak, jelzi, hogy hatása tetten érhető a nagykárolyi Lauka Gusztáv egyik „népdalában”:

Fűben dalolgat a' haris,
Szívben hamis a' szép Maris;
Forog szeme karikája,
Eszemadta kis barnája.⁸⁰

– majd Petőfinél („Eszemadta kis barnája, Te vagy a világ rózsája”; *Ilyen asszony való nékem...*), sőt később József Attila egyik kínrímes bökversében („Eszemadta kis barnája / Norcoc gyártmány a sapkája”; *Nor-coc*) is. Berzsenyi szövege – még ha talán travesztia is – jóval korábbi az eddig ismert adatoknál.

6.

[8.]

Katonának kapolnája a' pintze,
Imádságos könyvetskéje az itze.
Kotsmárosné arra való, hogy töltsön
Katonának vagyon pénze hadd költsön.

Az utolsóként lejegyzett, egyszakaszos dalrészlet gyökerei a XVIII. század végéig nyúlnak, Pálóczi Horváth Ádám és baráti köre kedves nótája volt a *Korcsmárosné kápolnája a pince* kezdetű mulatódal.⁸¹ Túlnyomórészt dunántúli forrásokból ismerjük 1800 után is, a katonára travesztált változat ponyván is megjelent, Berzsenyinek tehát volt esélye ismerni akár innen, akár a kéziratosságból, akár a köznemesi szájhagyományból.⁸²

A verset Döbrentei nem másolta le Bowringnak.

fűzér (Pest: Emich Gusztáv, 1846), 8. sz., 2. versszak.

80 Laukó Gusztáv, *Népdal*, kiadása: *Versek*, írta LAUKÓ Gusztáv (1841–1845) (Nagykároly: Gönyüi Pócs Gábor, 1846), 75.

81 E kapcsolatokról pl. Csörsz Rumen István, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig: Közköltészeti hatások a magyar irodalomban 1700–1800*, Irodalomtudomány és kritika: Tanulmányok (Budapest: Universitas Kiadó, 2016), 231–232.

82 A szövegcsalád kritikai kiadása: *Közköltészet 2: Társasági és lakodalmi költészet*, s. a. r. Csörsz Rumen István és KÜLLÖS Imola, Régi magyar költők tára: XVIII. század 8 (Budapest: Universitas Kiadó, 2006), 44. sz.

III. Összegzés

A nyolc közköltési és népdalszöveg végül ugyan nem jutott el az angol kiadóhoz, de szerencsénkre megmenekült, sőt egy időben még a piszkozatául szolgáló niklai kézirat is rendelkezésre állt. A fenti variánstörténeti adatokból kirajzolódik a kép, amely egyértelművé teszi: Berzsenyi nagy szolgálatot tett a populáris szövegek megmentése terén. Az általa leírt dalszövegek többsége viszonylag ritka, vagy legalábbis ebben a formában nem tűnik tipikusnak. Forrásául nem ponyva-, kalendárium- vagy folyóiratközlések szolgáltak, hanem jó eséllyel saját emlékezete, tehát egy falusi-közneemesi szájhagyomány, esetleg a költő katonai szolgálatának korából is.

A folklorikus alkotások interaktív használatára, a korszakban megszokott szerkesztői-szöveggazdai módszerekre jellemzők egyrészt a költő stiláris javításai az egykori niklai kézirathoz képest. Ezek mind-mind az irodalmi eszmények, a gördülékenyebb retorika és csiszoltabb rímek felé mozdították el az alapszövegeket. A tréfás panaszdalnak (6.) a versformája is megváltozott kissé.

Miközben a költő finoman, de egyértelműen beavatkozott az általa lemásolt népdalok-közdalok szövegébe, ezeket hiteles folklóralkotásoknak minősítette, s ekként küldte el Döbrenteinek. A pesti literátor az anyag felét mellőzte, az ő stíluseszményébe a töredékes vagy sikamlós szövegek nem fértek bele, így egy redukált csoportot küldött tovább, akár saját stiláris javításokra is gyanakodhatunk. Meglehet, hogy a sokat idézett Vitkovicstól vagy saját *Huszár-dalától*, önön népdaleszményétől távolinak érezte a kevésbé csiszoltan komponált, hiszen szegről-végről mégiscsak anonim, folklorikus módon variálódó szövegeket. E téren Toldy Ferenc és Rummy Károly György világához lett hasonlónak a küldemény, „haladványos” dalokkal, gazdagabb lírai tónussal. Aligha tűnt volna oda nem illőnek Bowring sorozatába, sőt valamivel régiesebb anyag volt, mint ami később megjelent nyomtatásban. Döbrentei a Balaton melletti pirosposzsgás lányok képéhez is hű maradt (sokkal inkább, mint Berzsenyi), amikor a négy dal közé egy teljesen női alanyút (*Szeretőmet most kötözik*) is beválasztott, noha a kacér katonáról szóló női dalocskát – talán a trágár kezdősor miatt – mellőzte.

Berzsenyi kései, 1835-ös levele és az új népies műdalok iránt érzett meghökkenése arra utal, hogy számára ezt a műfajt, a tágan értelmezett „népdalokat” még – paraszti vagy közneemesi-diák eredetétől függetlenül – a régi típusú közköltészeti szövegvilág képviselte. Tudta, hogy egyrészt alkalmanként is csiszolódhatnak, sőt csiszolandók (maga is megtette, ahol szükségét érezte), másrészt nem hiba, hogy némelyikük jóval kevésbé komponált, mint Vörösmartyék népies műdalai. Valljuk be: már a szerb és magyar folklórt jobban ismerő Vitkovic Mihály is az új népdalpoétika felé mozdult el, s noha Döbrentei lelkesen emlegette példaként, Berzsenyi aligha őt tekintette tájékozódási pontnak. A magyar Horatius tehát e téren alighanem konzervatívnak számított – az utókor

szerencséjére, mivel így a számára értékesnek és hitelesnek érzett, néhol régies módon kontaminált dalszövegeket írta le, barátját pedig az ifjú dalosokhoz irányította...

Végül egy apróság. Bár a Bowringgal tervezett együttműködés zátonyra futott, a Berzsenyi-féle népdalokról mégis értesültek az egykorú magyar literátorok, hiszen 1842-ben Döbrentei maga adta ki Berzsenyivel váltott leveleit a költő életműkiadásában.⁸³ Ezzel a hajdani terv súlyát is érzékeltette, talán öngazolásképp (jelezve, hogy Bowring kötetéhez hitelesebb népdalok gyűjtése is megindult, s ezért nemcsak Rummy Károlyt illeti köszönet). Berzsenyi kultusza miatt a kis népdalsorozat vélhetően a fontosságán túl is beivódott a szakmai köztudatba. A szövegeket furcsa módon mégsem adta ki Döbrentei, holott valószínűleg a keze ügyében volt a ma is létező akadémiai tiszta Berzsenyi népdalaiból. Ugyancsak mellőzte a másoktól kapott régi s későbbi népdalfüzeit.⁸⁴ Ám 1844-ben Erdélyi János és a Kisfaludy Társaság friss gyűjtőfelhívásaihoz alighanem mégis motivációt adott a két évvel korábban publikált levelekből kirajzolódó, 1828-as népdalgyűjtő kísérlet, amely két tekintélyes irodalmár férfiú együttműködésének állított emléket.

83 BERZSENYI Dániel' *összes művei: Toldalék, levelekkel*. Harmad kötet, közre bocsátá DÖBRENTÉI Gábor (Buda: Magyar Királyi Egyetemi Sajtó, 1842), 116–128.

84 Ezekből annyit ismerünk, amennyit az Erdélyi-féle antológiák kézirat háttéranyagában Döbrentei nevével őriztek meg: *Somogyi, tolnai, baranyai, zalai stb. népdalok 1846-ból* (MTA KIK Kt. RUI 8r 206/49); *Köz Népi Dalok mellyeket Tekintetes Tudós Döbrentei Gábor Urral közöltek Némelly Vass Vármegye Kemenesallyai Magyar Hazafiak, jelessen: Csöngéröl és Ostfi Asszonyfáról* (uo., 206/178). Egyik forrásban sincs teljesen egyező szöveg a Berzsenyi-féle sorozattal, típusokon akad csupán (pl. *Nincsen nékem semmi bajom...*).